

УДК 519.682.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-81>**Тетяна КНИШ,***orcid.org/0000-0002-7577-2529*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) tatanaknis@gmail.com**Алла КОЗАК,***orcid.org/0000-0003-4322-8358*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов та перекладу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) Kozak.Alla@vpu.edu.ua**Оксана ІВАНАШКО,***orcid.org/0000-0002-9808-776X*

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) Ivanashko.Oksana@vpu.edu.ua

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Будь-який збройний конфлікт має руйнівний вплив на освіту: як безпосередньо з погляду об'єктивних фізичних наслідків для суб'єктів освітнього процесу, так і з погляду деструктивного, демотиваційного психологічного впливу на освітянську спільноту. Система освіти та її інфраструктура суттєво деградує. Багато досліджень свідчить про те, що через низку чинників особливо від війни страждає вища освіта. В управлінні вищою освітою в період війни є низка векторів: фінансовий, організаційний, процесуальний тощо. Серед них чільну роль відіграють психолого-педагогічні особливості пристосування системи функціонування закладів вищої освіти до умов війни. Метою статті є аналіз психолого-педагогічних особливостей адаптації освітнього процесу в ЗВО в умовах воєнного стану (отже, на тлі не поодиноких збройних сутичок, а масштабного воєнного протистояння із системними негативними наслідками для всієї парадигми вищої освіти). У межах реалізації мети дослідження проаналізовано й узагальнено літературу з теми, вивчено досвід функціонування освіти в інших країнах, втягнених у воєнні конфлікти. Проаналізовано програмові акценти, зроблені міжнародними організаціями та ухвалені ними директивні документи щодо функціонування освіти в період війни та щодо підтримки вишів. Систематизовано наявні фреймові управлінські рішення у сфері освіти як фундамент для забезпечення психолого-педагогічного боку адаптації освітнього процесу в ЗВО до умов воєнного стану. Узагальнено універсальні кроки для психолого-педагогічної адаптації освітнього процесу у ЗВО на час воєнного стану. Наголошено на винятковій ролі кожного суб'єкта освітнього процесу у вищій школі на шляху до психолого-педагогічної адаптації освітянської спільноти в час війни. Як показує досвід інших країн, що потерпали від збройних конфліктів, саме система вищої освіти робить найбільш значний внесок у підтримку життєдіяльності соціуму в екстремальних умовах та його відбудову в повоєнний період. Якісна вища освіта має вирішальне значення для відновлення, розбудови миру, економічного розвитку та ефективного управління в постконфліктних соціумах. Тому формування резистентності вищої освіти, зокрема через психолого-педагогічну адаптацію й суміжні, визначальні до цього чинника фактори, має бути одним із пріоритетних напрямів підтримки ЗВО в час війни. Подальші дослідження з теми пропонують організувати емпірично – з акцентом на моніторинг психолого-педагогічних передумов діяльності вишів під час воєнного стану.

Ключові слова: вища освіта, воєнний стан, психолого-педагогічна адаптація, резистентність вищої освіти, організація освітнього процесу.

Tetiana KNYSH,

orcid.org/0000-0002-7577-2529

PhD in Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Natural Sciences and Mathematics

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) tatanaknis@gmail.com

Alla KOZAK,

orcid.org/0000-0003-4322-8358

PhD in Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Translation

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) Kozak.Alla@vnu.edu.ua

Oksana IVANASHKO,

orcid.org/0000-0002-9808-776X

PhD in Psychology,

Associate Professor at the Department of Pedagogical and Age Psychology

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) Ivanashko.Oksana@vnu.edu.ua

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF ADAPTATION OF EDUCATIONAL PROCESS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Any armed conflict has a devastating effect on education: both in terms of objective physical consequences for the subjects of the educational process, and in terms of destructive, demotivating psychological impact on the educational community. The education system and its infrastructure are significantly degrading. Many studies suggest that higher education is particularly affected by the war due to a number of factors. There are a number of vectors in the management of higher education during the war: financial, organizational, procedural, and so on. Among them, the leading role is played by psychological and pedagogical features of the adaptation of the system of higher education institutions' functioning to the conditions of war. The aim of the article is to analyze the psychological and pedagogical features of the adaptation of the educational process in HEIs under martial law (therefore, against the background of not isolated armed conflicts, but large-scale military confrontation with systemic negative consequences for the whole paradigm of higher education). Within the framework of the research goal, the literature on the topic was analyzed and generalized, the experience of the functioning of education in other countries involved in military conflicts was studied. The program accents made by international organizations and the policy documents adopted by them on the functioning of education during the war and on the support of universities are analyzed. The existing frame of managerial decisions in the field of education are systematized as a foundation for ensuring the psychological and pedagogical side of the adaptation of the educational process in HEIs to the conditions of martial law. Universal steps for psychological and pedagogical adaptation of the educational process in HEIs during martial law are generalized. The exceptional role of each subject of the educational process in higher education on the way to the psychological and pedagogical adaptation of the educational community during the war is emphasized. As the experience of other countries affected by armed conflicts shows, it is the higher education system that makes the most significant contribution to supporting the life of society in extreme conditions and its reconstruction in the postwar period. Quality higher education is crucial for reconstruction, peacebuilding, economic development and good governance in post-conflict societies. Therefore, the formation of resistance in higher education, in particular through psychological and pedagogical adaptation and related determinants of this factor, should be one of the priority areas of support for higher education during the war. Further research on the topic is proposed to be organized empirically with an emphasis on monitoring the psychological and pedagogical preconditions of universities during martial law.

Key words: *higher education, martial law, psychological and pedagogical adaptation, resistance to higher education, organization of the educational process.*

Постановка проблеми. Війна та будь-які збройні конфлікти мають системний вплив на вищу освіту. Приміщення університетів зазнають різної міри пошкоджень унаслідок ракетних атак, ворожих нападів або більш тривалої окупації місцевості ворожими збройними групами. Співробіт-

ники та студенти у зоні бойових дій стикаються із загрозами особистій безпеці, безпеці рідних, близьких, що не може не впливати на ціннісну складову їхнього життя: на перший план виходять потреби задоволення елементарних фізіологічних потреб та потреби в безпеці як одній із ключових (за пірамідою

А. Маслоу). Поки ці базові потреби не будуть хоча б відносно задоволені, про відновлення якісного навчання годі говорити. Навіть регіони, яких безпосередньо не торкнулися воєнні дії, а також звільнені від окупаційних військ, стикаються з вимушеним переміщенням осіб, неможливістю через це та постійні загрози нових атак відновити очне навчання чи навіть навчання у змішаній формі. Актуалізується потреба в психологічній реабілітації. Фінансово заклади освіти теж ослаблені на всіх етапах дії воєнного стану та ще тривалий час після відновлення миру, оскільки постконфліктні фінансові ресурси спочатку виділяються на базові послуги та відновлення критичної інфраструктури, якою сфера освіти зазвичай не вважається. Система вищої освіти, отже, часто не є пріоритетом під час постконфліктного відновлення. Це є ще одним джерелом стресу й загалом несприятливої ситуації функціонування ЗВО й роботи студентсько-викладацького колективу. Водночас у доповіді Світового банку про освіту в перспективах постконфліктної реконструкції йдеться зворотне: у повоєнному відновленні наголос часто робиться на базовій освіті, що супроводжується нехтуванням ланки вищої освіти. Такий фокус шкідливий і створює глибоко вкорінені дисбаланси, що безпосередньо впливають на економічний і соціальний розвиток у довгостроковій перспективі (The World Bank, 2005). Для нормалізації невтійного стану справ до максимального сприятливого рівня, який би дав змогу університетам «вижити», необхідні чіткі управлінські, організаційні, ціннісно-мотиваційні зміни, індивідуальна й колективна конструктивна ініціатива – комплекс трансформацій, у кожній з яких містяться елементи психолого-педагогічної адаптації освітнього процесу ЗВО до умов воєнного стану.

Аналіз досліджень. У відносно мирному західному світі після Другої світової війни є досить обмежений досвід спостережень за станом освіти в час збройних конфліктів та безпосередньо під час дії воєнного стану, тобто на тлі повномасштабної війни на зразок тієї, що почалася на теренах України 24 лютого 2022 року. Поміж тим статистика свідчить, що понад половина країн світу після закінчення Другої світової війни брала участь принаймні в одному збройному конфлікті (Omoeva et al., 2016). Тривалі конфлікти високої інтенсивності мають глибокі наслідки для розвитку людства. Вплив їх на систему освіти формально зазвичай добре задокументовано: не потрібно заглиблюватися в дослідницьку літературу, щоб зрозуміти деструктивні наслідки пошкодженої освітньої інфраструктури, втрат

людського ресурсу, зниження освітніх можливостей та збільшення ризиків для безпеки великої спільноти студентів (понад 1,5 млн студентів навчається у вищих навчальних закладах України станом на 2022 рік) й університетського персоналу в ситуації активного конфлікту.

Сама система освіти за другу половину ХХ та два десятиліття ХХІ століття змінилася настільки радикально, що розвідки, у яких аналізується стан вищої освіти й адаптація цієї освітньої ланки до воєнного стану давніших років є абсолютно не придатними. Особливо під впливом пандемії коронавірусу, яка зробила й так пріоритетними дистанційну й змішану форми навчання, на перший план висунула засоби ІКТ як невід'ємний інструмент сучасної освіти. Унаслідок цього що в площині української педагогіки, що в межах педагогічних досліджень західного світу можна говорити про деякий брак розвідок, у яких би комплексно аналізувалися психолого-педагогічні особливості адаптації освіти у ЗВО до умов зовнішньої війни. Натомість порівняно більше досліджень, у яких висвітлюється проблема впливу на освіту внутрішніх війн: якісний узагальнений аналіз таких праць міститься, наприклад у праці Omoeva et al. (2016).

Однак брак розвідок щодо впливу зовнішніх війн на систему вищої освіти не означає абсолютного вакууму: низка праць щодо особливостей впливу війни та інших різновидів збройних конфліктів на систему вищої освіти, зокрема на суб'єктів здійснення педагогічного процесу (колектив студентів і викладачів, адміністрація закладів освіти), дає уявлення про психолого-педагогічні адаптаційні трансформації системи освіти у вищій школі.

К. Омоева та ін. на основі багаторічних досліджень щодо впливу конфліктів на систему освіти роблять висновок: на вищих щаблях освітньої наслідки більш руйнівні (Omoeva et al., 2016). Тобто вища освіта через воєнні дії страждає більше, ніж, наприклад, шкільна. Тезу можна підтвердити навіть на прикладі сучасної ситуації в Україні: школярі можуть вільно долучитися до навчального процесу в безпечніших регіонах України чи й за кордоном, для вчителів з українських шкіл є можливість тимчасово працювати в закордонних школах, чого не можуть студенти та викладачі ЗВО. Навіть директивно-роз'яснювальна підтримка з боку уряду (МОН України) інтенсивніше надається для шкіл, ніж ЗВО, про що може свідчити кількість відповідних публікацій на офіційних урядових сайтах.

У низці досліджень проводиться думка, що внутрішні воєнні дії в країні все ж неоднаково й часом

непропорційно впливають на різні заклади освіти. Так, емпіричні дані демонструють, що наслідки впливу війни для кожного окремого закладу та індивідуально на різних викладачів / студентів мають багато нюансів: контекст війни непропорційно впливає на бідніші та багатші сім'ї, представників жіночої й чоловічої статі, на різні етнічні чи релігійні групи (Omoeva et al., 2016).

Ендрю Л. Дабален і Саумік Павло визначили напрями впливу війни на систему освіти:

Війна може мати короткостроковий та довгостроковий вплив на освіту. Так, руйнівні пошкодження будівель закладів освіти й травми, яких зазнають студенти та викладачі, можуть означати, що деякі з них ніколи не відновлять навчання або не повернуться до роботи (GCPEA, 2022). С. Гелета наголошує, що з поглибленням воєнного конфлікту університети зазвичай стають вогнищем репресій, академічна свобода потрапляє під загрозу або обмежується, викладачі, дослідники та студенти змушені втікати від війни, що спричиняє відтік інтелектуального капіталу з і так ослабленої війною країни (Heleta, 2015).

А. Пелліні, досліджуючи Громадянську війну в Сомалі (1988–2004 рр.), простежує деякий парадокс: вища освіта перебувала майже в стані краху, а в деяких частинах країни досі потерпає від небезпеки, проте на тлі катастрофічно несприятливої безпекової ситуації кількість університетів тут із середини 2000-х років зростає (Pellini, n/d). Той факт, що вища освіта не регулюється в Сомалі, є ключовим для пояснення цього буму: закон про вищу освіту, що мав би вирішити проблему діяльності ЗВО, зокрема й приватних, застряг у парламенті на понад два роки. Отже, такий видимий розквіт вищої освіти на тлі воєнних дій в країні насправді має багато підводних течій. І це наводить на думку про необхідність чітких управлін-

ських рішень, які би не тільки давали змогу продовжувати процес навчання організаційно, але й формували підвалини для нормалізації психолого-педагогічних передумов здійснення навчального процесу. На думку А. Пелліні, уроки Сомалі є досить універсальними і їх можна було б застосувати до інших постраждалих від збройних конфліктів країн, які прагнуть відновити свої системи вищої освіти. Уже в іншому дослідженні досвід Сомалі полягає у виживанні закладів вищої освіти й навіть стрімкому збільшенню їхньої кількості завдяки розвитку сектору приватних університетів та активній інтеграції, співпраці між ЗВО на взаємно вигідних умовах. Інтеграція в Сомалійську науково-освітню мережу (Somali Research and Education Network) також сприяє представництву за кордоном та отриманню звітти інвестиційної підтримки, що теж є важливим чинником для забезпечення поступального розвитку вищої освіти навіть за надскладних умов війни (Mursal et al., 2016). Об'єднання університетів на основі співпраці закладів освіти, що безпосередньо не постраждали від воєнних дій, та університетів в евакуації полягає в меті сприяння та розвитку оптимальних дослідницьких середовищ та розвитку потенціалу співпраці з міжнародними колегами, обміну досвідом, підвищення якості вищої освіти за допомогою широкого використання ІКТ та створення необхідного зв'язку інфраструктури, щоб забезпечити інтегрованість з іншими регіональними та національними науково-освітніми мережами та рештою світу. У такому разі співпраця з іншими ЗВО є одним із універсальних заходів психолого-педагогічної адаптації колективу викладачів та студентів, оскільки створює сприятливий клімат єдності й підтримки постраждалих від війни ЗВО з перспективою на відновлення повноцінного їхнього функціонування.

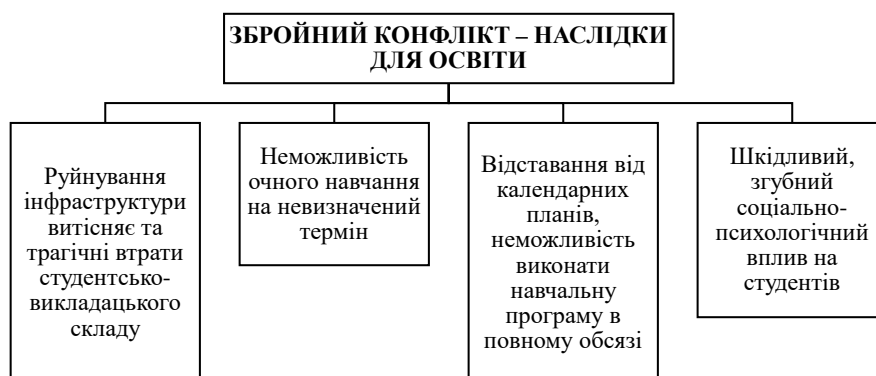

Рис. 1. Основні наслідки збройних конфліктів для сфери освіти

Джерело: упорядковано авторами на основі Dabalen & Paul (2012)

Окрім зарубіжного науково інтерпретованого досвіду збереження вищої освіти через її адаптацію до умов воєнного стану, з'являється багато праць українських авторів, у яких висвітлюються обговорювані в цій статті проблеми. Насамперед ідеться про розвідки І. Крамаренко та ін. (2022), Н. Ничкало та В. Гордієнко (2022), С. Бойко (2022), Родіонової та ін. (2022). Однак у них лише частково охоплена тема психолого-педагогічних особливостей адаптації роботи ЗВО в період війни.

Мета статті полягає в комплексному розгляді психолого-педагогічних особливостей адаптації освітнього процесу в закладах вищої освіти України за умов воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Офіційний директивний контекст, ініційований міжнародними організаціями. У розрізі цієї мікротеми потрібно виділити два директивних документи ООН, до яких має безпосередній стосунок Україна і які закликають негайно припинити напади на навчальні заклади, а також закликають уникати використання закладів освіти, зокрема університетів, у військових цілях. Це: 1) Резолюція 2601 Ради безпеки ООН та 2) Декларацію про безпеку шкіл (англ. The Safe Schools Declaration) та її Рекомендації щодо захисту шкіл та університетів від військового використання під час збройного конфлікту (англ. Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict).

Так, Резолюція 2601 наголошує на шкідливому впливі надзвичайних гуманітарних ситуацій та вимушеного переміщення через збройний конфлікт на психічне здоров'я та психологічний добробут здобувачів освіти; а також наголошує на важливості довгострокового та стабільного фінансування заходів із підтримання психічного здоров'я та психосоціальних програм у гуманітарних контекстах та забезпечення того, щоб постраждалі отримували вчасну та достатню підтримку. Держави-члени ООН, донори та відповідні сторони закликають інтегрувати заходи з відновлення психічного здоров'я та психосоціальні послуги в усі гуманітарні заходи (UN Security Council, 2021). У програмах підтримки акцент планується робити насамперед на забезпеченні доступу до освіти студентів, а також забезпеченні можливості працювати для переміщених працівників освіти. У пріоритеті інклюзивні групи здобувачів освіти (GCPEA, 2022). Підтримується організація тимчасових навчальних приміщень для евакуйованих осіб або діяльність офіційних чи неформальних громадських центрів, де постраждалі здобувачі освіти можуть отримати юридичні, медичні та пси-

хосоціальні послуги, а також дізнатися про можливості продовжити освіту.

Фреймові управлінські рішення у сфері освіти як фундамент для забезпечення психолого-педагогічного боку адаптації освітнього процесу в ЗВО до умов воєнного стану. Насамперед треба говорити про ініційовані державою у закріплені у законодавчих актах фреймові стабілізаційні зміни, які в час війни забезпечують резистентність функціонування апарата освіти, охоплюючи матеріальний і процесуальний бік педагогічного процесу: дистанційна освіта в адаптованому її варіанті з переважанням асинхронних форм взаємодії, збереження виплати стипендій, відтермінування оплат за навчання для контрактників (де на це є підтверджена об'єктивна причина) та збереження й вчасна виплата заробітних плат працівникам ЗВО. Так, у спеціальному роз'ясненні МОН щодо особливостей застосування норм трудового законодавства, а також організації дистанційної форми роботи під час дії правового режиму воєнного стану від 17 березня 2022 р. йдеться про можливість кожного працівника закладів і установ освіти, за умов здійснення роботи в дистанційному режимі самостійно визначати своє робоче місце та брати відповідальність за гарантування собі безпечних і нешкідливих умов праці на обраному ним робочому місці (МОН України, 2022). Цим передбачається можливість перебування викладача за кордоном впродовж терміну дії воєнного стану. Оплата праці за умов добросовісного виконання посадових обов'язків дистанційно відбувається згідно з тарифікацією із розрахунку заробітної плати та з дотриманням норм чинного законодавства України. Не менш важливе врахування загрози збою в роботі комунікацій, які забезпечують виконання дистанційної роботи (тобто збої в роботі електро- та інтернет-мереж). За об'єктивних умов неможливість виконання працівником дистанційної роботи не може кваліфікуватися порушенням трудової дисципліни (МОН України, 2022).

З метою збереження студентського контингенту, зняття напруги та збільшення шансів ЗВО на здійснення вступної кампанії-2022 12 березня 2022 року Спілка ректорів України ухвалила важливі рішення щодо ситуації у вищій освіті під час воєнного стану. Зокрема, виокремлюємо в ракурсі теми статті спрощення прийому на магістратуру у 2022 році, надання університетам права самостійно встановлювати плату за навчання (у разі потреби).

Належні управлінські, загальні для всіх закладів освіти рішення дали змогу відносно стабілізувати ситуацію, завдяки чому станом на 5 травня

2022 року у 24-ьох регіонах університети працюють дистанційно, з-поміж них у 12 областях України навчальний процес організовано за змішаною формою.

Загальні універсальні кроки для психолого-педагогічної адаптації освітнього процесу у ЗВО на час воєнного стану. Саме ланка вищої освіти має низку особливостей, які актуалізують необхідність психолого-педагогічної адаптації: 1) здобувачі освіти в старшому віці більш гостро реагують на ситуацію війни та її наслідки; 2) вища освіта часто є платною, тому важливо донести перш за все до студентів-контрактників необхідність продовжувати навчання навіть у скрутний воєнний час, мотивувати їх навчатися (для того також необхідно продумати юридичний алгоритм відтермінування семестрової оплати або ж дозволити помісячну плату / плату частинами – за додатковою угодою між замовником/виконавцем); 3) вища освіта не є обов'язковою, тому в психологічно складний період війни багато здобувачів освіти може зіткнутися з небезпечною спокусою покинути навчання, почати трудову діяльність на якійсь робітничій посаді в межах країни чи за кордоном, аби мати фінансові гарантії та ресурси для життєзабезпечення.

Як наслідок, підґрунтям психолого-педагогічних особливостей адаптації освітнього процесу у вищих мають стати такі заходи: 1) викладачам слід надати пріоритет асинхронній формі педагогічної взаємодії, бути лояльними до дедлайнів на навчальну звітність (зокрема, через проблеми зі зв'язком, необхідність реагування на сигнали тривоги); 2) адаптувати навчальні та навчально-виробничі практики й інші форми звітності про результати навчальної діяльності до умов війни й залежно від конкретного регіону, міри впливу на нього війни; 3) справедливо збалансувати вимоги до виконання навчальних планів студентами різних спеціальностей, ЗВО з різних регіонів – відповідно до об'єктивних чинників, пов'язаних із воєнним станом (наприклад, вимоги до студентів із вишів Маріуполя та вишів Західної України станом на квітень 2022 року не можуть бути ідентичними).

Лояльність, ситуація взаємного розуміння, уваги й поваги до особистості студентів та толерантність до їхніх індивідуальних психологічних реакцій на стан війни й різного рівня доступу до побутових чинників забезпечення можливості навчатися у воєнний час створить необхідний мікроклімат взаємної доброзичливості, підтримки та співпереживання. У той же час важливо, де це дає змогу ситуативний контекст, реалізовувати діяльність ЗВО максимально якісно та за всіма

звичними напрямками. Це актуалізується особливо виразно в період, коли минули перші тижні ступору й призупинення активного навчального процесу через стрес від початку війни. Важливо, аби викладачі та студенти, де на це об'єктивно є змога, не тільки виконували навчальні плани, але й брали участь у виховній роботі, громадській ініціативі, конференціях, тренінгах, науковій діяльності. Яскравим прикладом цього є Online Bar Camp для менеджерів вищої освіти України, що відбувся 6 травня 2022 року. Такі, на перший погляд, другорядної пріоритетності заходи насправді створюють позитивні сьогочасні та перспективні візії на належний розвиток вищої освіти в країні під час та надто після війни.

Однак перш за все, оскільки в системі вищої освіти йдеться про свідомих і зрілих, самотивованих особистостей із певним рівнем сформованості компетентностей та професійної спрямованості, у характеризований складними пертурбаціями час війни треба говорити про чільну роль і посилену відповідальність кожного учасника освітнього процесу за підтримання якості вищої освіти у вузьких та широких масштабах. Кожен несе відповідальність за свою безпеку та реалізацію власного освітнього потенціалу в межах тих адаптаційних умов, що на воєнний період пропонує держава самотужки та за підтримки іноземних країн-партнерів.

Висновки. Отже, в окресленні психолого-педагогічних особливостей адаптації освітнього процесу в ЗВО до умов воєнного стану насамперед виокремлено два напрями дії необхідних адаптаційних змін і коректив: щодо здобувачів освіти та педагогічного й адміністративного персоналу вишів. У підходах до реалізації адаптаційної політики у системі вищої освіти також виділено декілька принципово важливих векторів. Зокрема, підкреслено важливість законодавчих, організаційних, управлінських рішень, міжнародного освітнього партнерства в забезпеченні адекватного психолого-педагогічного клімату в системі діяльності суб'єктів вищої освіти. Без формальної підтримки в перелічених напрямках неможливо говорити про психологічні й педагогічні підвалини стабілізації у сфері роботи вишів у час війни. Подальші дослідження з теми доречно організувати відповідно до перебігу воєнних дій та їхнього впливу на систему вищої освіти. Важливо також організовувати спеціальні емпіричні дослідження з метою моніторингу стану психолого-педагогічної резистентності всіх учасників освітнього процесу ЗВО в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко С. М. Науково-методичний супровід педагогічних експериментів усеукраїнського рівня в умовах російсько-української війни. Actual priorities of modern science, education and practice. XII Міжнародна науково-практична конференція «Actual priorities of modern science, education and practice», 29 березня – 01 квітня 2022 р. Париж, Франція.
2. Крамаренко І., Корнішева Т., Сілютіна І. Адаптація дистанційного навчання у вищій школі до умов воєнного стану. *Перспективи та інновації науки*. 2022. Вип. 4. № 9.
3. МОН України. (2022). Роз'яснення МОН: особливості застосування норм трудового законодавства, дистанційної форми роботи під час дії правового режиму воєнного стану. 17 березня 2022 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/rozyasnennya-mon-osoblivosti-zastosuvannya-norm-trudovogo-zakonodavstva-distancijnoyi-formi-roboti-pid-chas-diyi-pravovogo-rezhimu-voennogo-stanu> (дата звернення: 08.05.2022)
4. Ничкало Н. Г., Гордієнко В. П. Наукова діяльність у добу війни: за камертоном серця і любові до Батьківщини. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. Вип. 4. № 1.
5. Родінова Н., Червоний М., Діордіца І. Особливості дистанційного навчання студентів в умовах воєнного стану. *Перспективи та інновації науки*. 2022. Вип. 4. № 9.
6. Dabalen A. L., Paul S. Estimating the causal effects of war on education in Côte d'Ivoire. *Households in Conflict Network (HiCN) Working paper*. 2012. № 120.
7. GCPEA. Statement by GCPEA Executive Director, Diya Nijhowne, on Attacks on Education in Ukraine. 2022. URL: <https://protectingeducation.org/news/statement-by-gcpea-executive-director-diya-nijhowne-on-attacks-on-education-in-ukraine/> (дата звернення: 08.05.2022)
8. Heleta S. Higher Education in Post-Conflict Societies: Settings, Challenges and Priorities. In *Handbook Internationalisation of European Higher Education*. Vol. 1. Stuttgart: Raabe Verlag, 2015.
9. Mursal F. A., Odowa A., Mosley J. Country profile: Somali regions. An analysis of research and knowledge systems in Somalia and Somaliland prepared for INASP. 2016. <https://www.inasp.info/publications/country-profile-somali-regions> (дата звернення: 08.05.2022)
10. Омоева С., Hatch R., Moussa W. The effects of armed conflict on educational attainment and inequality. Education Policy and Data Center Working Paper. 2016. URL: [https://www.epdc.org/sites/default/files/documents/Омоева%20Moussa%20Hatch%20\(2018\)%20-%20Impacts%20of%20conflict%20on%20education.pdf](https://www.epdc.org/sites/default/files/documents/Омоева%20Moussa%20Hatch%20(2018)%20-%20Impacts%20of%20conflict%20on%20education.pdf) (дата звернення: 08.05.2022)
11. Pellini A. War crashes higher education systems – countries like Somalia need a system-wide reboot. n/d. URL: <https://odi.org/en/insights/war-crashes-higher-education-systems-countries-like-somalia-need-a-system-wide-reboot/> (дата звернення: 08.05.2022)
12. Raqib S. Far-reaching consequences of wartime attacks on education. *Nature Human Behaviour*. 2017. Vol. 1. № 11. P. 768–768.
13. Safe Schools Declaration and Guidelines on Military Use. <https://ssd.protectingeducation.org/safe-schools-declaration-and-guidelines-on-military-use/> (дата звернення: 08.05.2022)
14. The World Bank / The International Bank for Reconstruction and Development. (2005). Reshaping the Future Education and Postconflict Reconstruction Washington, D.C. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/14838> (дата звернення: 08.05.2022)
15. UN Security Council. (2021). Resolution 2601. Adopted by the Security Council at its 8889th meeting, on 29 October 2021. Retrieved from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/313/76/PDF/N2131376.pdf?OpenElement> (дата звернення: 08.05.2022)

REFERENCES

1. Boyko, S. M. (2022). Naukovo-metodychnyy suprovod pedahohichnykh eksperymentiv useukrayins'koho rivnya v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny [Scientific and methodological support of pedagogical experiments of the all-Ukrainian level in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Actual priorities of modern science, education and practice. Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference*. Paris, France. 2022. Pp., 547-552. <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.1.12> [in Ukrainian]
2. Kramarenko, I., Kornisheva, T., & Silyutina, I. (2022). Adaptatsiya dystantsiynoho navchannya u vyshchii shkoli do umov voyennoho stanu [Adaptation of distance learning in higher education to martial law]. *Prospects and innovations of science*, 4(9). [in Ukrainian]
3. MES of Ukraine. (2022). Roz'yasnennya MON: osoblyvosti zastosuvannya norm trudovoho zakonodavstva, dystantsiynoyi formy roboty pid chas diyi pravovoho rezhymu voyennoho stanu [Explanation of the Ministry of Education and Science: features of the application of labor legislation, remote work during the legal regime of martial law]. March 17, 2022. <https://mon.gov.ua/ua/news/rozyasnennya-mon-osoblivosti-zastosuvannya-norm-trudovogo-zakonodavstva-distancijnoyi-formi-roboti-pid-chas-diyi-pravovogo-rezhimu-voennogo-stanu> (date of access: 08.05.2022) [in Ukrainian]
4. Nichkalo, N. G., & Gordienko, V. P. (2022). Naukova diyal'nist' u dobu viyny: za kamertonom sertsya i lyubovi do Bat'kivshchyny [Scientific activity during the war: the tuning fork of the heart and love for the Motherland]. *Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 4(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4123> [in Ukrainian]
5. Rodinova, N., Red, M., & Diorditsa, I. (2022). Osoblyvosti dystantsiynoho navchannya studentiv v umovakh voyennoho stanu [Features of distance learning of students in martial law]. *Prospects and innovations of science*, 4(9)). [in Ukrainian]
6. Dabalen, A. L., & Paul, S. (2012). Estimating the causal effects of war on education in Côte d'Ivoire. *Households in Conflict Network (HiCN) Working paper*, 120.

7. GCPEA. (2022). Statement by GCPEA Executive Director, Diya Nijhowne, on Attacks on Education in Ukraine. Retrieved from: <https://protectingeducation.org/news/statement-by-gcpea-executive-director-diya-nijhowne-on-attacks-on-education-in-ukraine/> (date of access: 08.05.2022)
8. Heleta, S. (2015). Higher Education in Post-Conflict Societies: Settings, Challenges and Priorities. In *Handbook Internationalisation of European Higher Education*. Vol. 1. Stuttgart: Raabe Verlag.
9. Mursal, F. A., Odowa, A., Mosley, J. (2016). Country profile: Somali regions. An analysis of research and knowledge systems in Somalia and Somaliland prepared for INASP. Retrieved from: <https://www.inasp.info/publications/country-profile-somali-regions>
10. Omoeva, C., Hatch, R., & Moussa, W. (2016). The effects of armed conflict on educational attainment and inequality. Education Policy and Data Center Working Paper.
11. Pellini, A. War crashes higher education systems – countries like Somalia need a system-wide reboot. n/d. Retrieved from: <https://odi.org/en/insights/war-crashes-higher-education-systems-countries-like-somalia-need-a-system-wide-reboot/> (date of access: 08.05.2022)
12. Raqib, S. (2017). Far-reaching consequences of wartime attacks on education. *Nature Human Behaviour*, 1(11), 768–768. <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0220-4>
13. Safe Schools Declaration and Guidelines on Military Use. Retrieved from: <https://ssd.protectingeducation.org/safe-schools-declaration-and-guidelines-on-military-use/>
14. The World Bank / The International Bank for Reconstruction and Development. (2005). Reshaping the Future Education and Postconflict Reconstruction Washington, D.C. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/14838> (date of access: 08.05.2022)
15. UN Security Council. (2021). Resolution 2601. Adopted by the Security Council at its 8889th meeting, on 29 October 2021. Retrieved from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/313/76/PDF/N2131376.pdf?OpenElement> (date of access: 08.05.2022)